

Barn og unges tilgang til tegnspråk i Norden

En litteraturstudie

Språkrådet

Nordisk tegnspråknettverk

Hilde Haualand

Patrick Kermit

Johan Hjulstad

Ingjerd Legreid Ødemark

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Bakgrunn	4
Formell anerkjennelse av tegnspråk	4
Nedbygging av tegnspråkarenaer	4
Dagens tilbud og arenaer for tegnspråk	5
Gjenværende døveskoler	5
I undervisning	6
Foreldreopplæring.....	6
Fritidsarrangementer	7
Oppdrag og metode	7
Litteratursøket.....	7
Avgrensning og utvalgelse av relevante tekster	8
Resultater	9
Overordnet beskrivelse av artiklene	9
Kvantitative studier om tilgang til arenaer hvor tegnspråk brukes	9
Kvalitative studier om tilgang til arenaer hvor tegnspråk brukes.....	11
Sammenliknende, historiske og politiske studier	12
Sammenfattende diskusjon	12
Konklusjon	14
Litteraturliste	16
Vedlegg 1 Søkehistorikk	18

Forord

Rapporten «Barn og unges tilgang til tegnspråk i Norden» er utarbeidet på OsloMet - storbyuniversitetet på et oppdrag som er delfinansiert av Nordisk tegnspråknettverk (NTN) og Språkrådet i Norge. NTN er et nettverk av språkrådgivere for tegnspråk som arbeider ved de nordiske språkrådene eller er tilknyttet en tegnspråkråd som er tilknyttet de respektive landenes språkråd.

Bekymringen over den manglende kunnskapen om, og reduserte tilgangen til møteplasser der barn og unge kan lære, bruke og utvikle tegnspråk i samhandling med andre tegnspråklige barn deles av både oppdragsgiver og forskere på oppdraget. Som forskere håper vi at rapporten kan være til nytte for alle som er involvert i å verne og fremme de nordiske landenes tegnspråk.

Oslo, 29. oktober 2021

Hilde Hualand

Patrick Kermit

Johan Hjulstad

Ingjerd Legreid Ødemark

Bakgrunn

Formell anerkjennelse av tegnspråk

Tegnspråkenes formelle status har styrket seg de siste tiårene både i Norden og internasjonalt, men utviklingen når det gjelder barn og unges muligheter til å lære og bruke tegnspråk, er ikke utviklingen entydig positiv. På den ene siden har dokumentasjonen av tegnspråk som naturlige språk vært medvirkende til at tegnspråk er tatt inn i lovverket i stadig flere land. Denne *lovfestingen* av tegnspråk varierer dog stort fra land til land, og har ulike virkeområder, konsekvenser og omfang (De Meulder, Murray, & McKee, 2019; Haualand & Holmström, 2019). At (nasjonale) tegnspråk blir tatt opp i nasjonal lovgivning innebærer en symbolsk, men ikke alltid praktisk, statusheving av språkene. I tillegg til anerkjennelsen på nasjonalstatlig nivå, er også tegnspråk inkludert i flere internasjonale traktater eller avtaler, med FNs konvensjon om personer med nedsatt funksjonsevne (CRPD) som en av de mest vidtrekkende avtalene. Videre har målet om at flere funksjonshemmede skal delta i utdanning og arbeidsliv vært en annen medvirkende årsak til en stadig utbygging av tolketjenester mellom tegnede og talte språk. Etterspørselen etter tolker har medvirket til etablering av utdanninger i tegnspråk for tegnspråktolker i høyere utdanning, samt til at tegnspråk har blitt mer synlig på en rekke ulike samfunnsarenaer. Tegnspråklige deltar i dag på en lang rekke samfunnsarenaer som tidligere var utilgjengelige. Flere land har også hatt regelmessige TV-sendinger som enten har vært tolket, eller laget på tegnspråk i flere år, men det er grunn til å tro at tegnspråktolking på TV har fått et oppsving med behovet for å nå ut til hele befolkningen med informasjon om tiltak i anledning Covid-19-pandemien.

En annen konsekvens av erkjennelsen av tegnspråk som naturlige og lingvistisk fullverdige språk er at språkbrukerne også omtaler seg selv som en språklig (og kulturell) minoritet. Denne forståelsen av tegnspråk og tegnspråklige har ikke bare vært et argument for å inkludere tegnspråk i lovgivningen, men har også ledet til en forskyvning mot mindre stigma og økt følelse av stolthet knyttet til språket blant tegnspråklige (Holten & Lønning, 2011). Både lovfestingen og synliggjøringen av tegnspråk har sannsynligvis også bidratt til økt kjennskap til tegnspråk i befolkningen generelt, men det siste er ikke nødvendigvis ensbetydende med at kunnskapen om tegnspråk har blitt bedre i befolkningen generelt, eller blant beslutningstakere spesielt.

Nedbygging av tegnspråkarenaer

På den andre siden er det tegn til at tegnspråkets posisjon i samfunnet *svækkes*. Årsakene til dette er flere og ulike, samtidig som utviklingstrekkene nok også fungerer gjensidig forsterkende. Selv om det ikke er påvist en direkte kausalsammenheng mellom nedbyggingen av døveskolene og forhold ved samfunnsutviklingen, er det likevel mulig å peke på noen utviklingstrekk som har hatt betydning for hvordan undervisning av døve barn organiseres. To av disse kan betegnes som *inkluderingsideologien* og *utviklingen av hørselsteknologi*. Begge deler har antakeligvis forsterket utviklingen mot en gradvis nedbygging av døveskolene, som tradisjonelt har vært sentrale arenaer

for innlæring og bruk av tegnspråk. Inkluderingsideologien innebærer at man i økende grad har vektlagt prinsippet om at alle barn skal kunne gå på den skolen som ligger nærmest der de bor, og sammen med barna i nabolaget. Den økende vektleggingen av inkluderende opplæring kom samtidig med en økende kritikk mot spesialskolene, som i mange tilfelle ikke holdt den samme standarden på undervisningen som øvrige skoler, og hvor det var økt risiko for overgrep mot barna (Kvam, 2004). En rekke lovendringer og reformer både i Norge og internasjonalt (herunder Salamancaerklæringen og CRPD) fra 1970-tallet og utover har støttet opp under nærskoleprinsippet. Da kokleaimplantatene (CI) ble tatt i bruk fra slutten av 1990-tallet, og sykehusene i den påfølgende rehabiliteringen anbefalte en hørsels- og talebasert tilnærming (fortrinnsvis uten at barna som fikk CI skulle lære tegnspråk), var det også ut fra en tanke om at også døve og hørselshemmede barn skulle gå på nærskolen og kommunisere på et talt språk med lærere og medelever. Både inkluderingsideologien og vektleggingen av en lytte- og talebasert rehabilitering av barn med kokleaimplantater var altså en gjensidig forsterkende kraft som medførte en vridning vekk fra den århundre gamle ordningen med at døve barn fikk skolegangen sin i egne skoler. Døveskolene var samtidig helt sentrale for den generasjonsvise overføringen av tegnspråk, ved at de yngre barna lærte språket fra de eldre barna, og dermed fikk et språkmiljø på skolen. Med inkluderingsideologien og utviklingen av hørselsteknologi har både antall døveskoler gått ned, og elevtallet på de gjenstående skolene har sunket. Dette tilsier at antall varige *tegnspråkarenaer* hvor tegnspråklige barn og unge kan omgås, kommunisere og leke med hverandre på tegnspråk har gått ned. Selv om barna kan ha en individuell rett til å lære tegnspråk (f.eks. etter opplæringslovens §2-6 i Norge), er det dermed ikke gitt at de vil ha muligheter til å lære språket gjennom sosialisering med andre barn som også bruker tegnspråk. Uten tilgang til arenaer hvor tegnspråk brukes spontant og naturlig mellom andre barn, er det grunn til å spørre om retten til å lære tegnspråk som et verktøy til kommunikasjon med omverdenen, er reell. Denne problemstillingen er også tatt opp i to rapporter forfattet av Tommy Lyxell (2014, 2019) ved det svenske språkrådet, som ser på tilgang til svensk tegnspråk for døve barn og unge, og hørende barn av døve foreldre. I 2014-rapporten pekes det spesielt på en kartlegging fra 2010 som viser at antall barnehager og førskoler som tilbyr tegnspråk, har gått ned.

Dagens tilbud og arenaer for tegnspråk

Gjenværende døveskoler

I dag finnes det fem døveskoler i Sverige (s.k. spesialskoler i statlig regi) tre skoler i Danmark, noen kommunale tilbud (der tegnspråklige elever får undervisning på tegnspråk i egne klasser i en kommunal skole) i bl.a. Norge og Island, og én statlig skole, og noen få kommunale skoler med tegnspråkopplæring i noen klasser. I Norge er det også et såkalt *deltidstilbud* i regi av Statped, der elever som får opplæring i tegnspråk i en lokal skole, får tilbud om opphold på en skole sammen med andre elever som også skal lære tegnspråk noen få uker hvert år. Det er grunn til å tro at langt de fleste døve barn med høreapparater og/eller CI får sin undervisning på hjemmeskolen, og at et

mindretall går på en av de gjenværende statlige eller kommunale døveskolene, eller i klasser med andre tegnspråklige elever. I Sverige har det vært en forsiktig økning i antall elever i de gjenværende døveskolene (Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2020), og det er heller ingen entydig nedgang i elevtallet i kommunale skoler som tilbyr opplæring i og på tegnspråk i Norge. Samtidig viser en kartlegging av tegnspråkopplæringen i Norge utført av Statped, at det har vært en nedgang på ca 30% i antall elever som får tegnspråkopplæring fra 2003 til 2017. Den samme kartleggingen viser at både innhold og kvalitet på opplæringstilbudet i tegnspråk spriker sterkt mellom ulike skoler (Statped FoU, 2019). En kartlegging av de landsomfattende og regionale spesialundervisningstilbudene i Danmark viste en sterk tilbakegang i antall elever som får tilbud ved en av de sentraliserte skolene hvor tegnspråk brukes fra 2007-2012 (Christensen, 2012). Tilbudene om tegnspråkopplæring eller tegnspråklige skoler er ikke åpne for hørende barn fra tegnspråklige familier (hørende barn med tegnspråklige foreldre og/eller søsken), og er dermed i praksis kun for døde og hørselshemmede barn, ikke tegnspråklige barn som sådan.

I undervisning

Mens døde og hørselshemmede barn i Norge har rett til opplæring i og på tegnspråk uavhengig av hvilken skole de går på, er retten til opplæring på tegnspråk i Sverige knyttet til skoleform. Barn som går på en av de statlige døveskolene får undervisning i og på tegnspråk på disse skolene, mens muligheten for å lære tegnspråk hvis man går på en kommunal skole/nærskolen helt og holdent er opp til lokale myndigheter å avgjøre. Det betyr at man ikke kan regne med at svenske døde barn får tilgang til tegnspråk hvis de ikke går på en døveskole. Heller ikke i Finland eller Danmark har barn som mottar undervisning utenom de få egne tilbudene som finnes for hørselshemmede barn, en lovfestet rett til å lære seg det egne landets tegnspråk, og det er opp til den enkelte kommune å vurdere om et barn skal få opplæring i tegnspråk.

Foreldreopplæring

Samtidig som døveskolene er bygget ned, ser man samtidig at det har vært en økende satsing på foreldreopplæring i tegnspråk i flere land, for å gjøre det mulig for foreldre til døde og hørselshemmede barn å kommunisere på tegnspråk med sine egne barn. Norge har et foreldreopplæringsprogram som strekker seg over til sammen 40 uker frem til barnet er 16 år (Statped, 2011), i Sverige har foreldre til døde barn rett til til sammen 240 timers opplæring i tegnspråk, noe som er betydelig mindre enn i Norge. For de andre landene eksisterer det ikke samme type foreldreopplæringsprogrammer i tegnspråk. Det er tvilsomt om hørende foreldre som har lært seg (noe) tegnspråk for å kommunisere med sine døde og hørselshemmede barn kan fungere som gode (nok) språkmodeller på tegnspråk for sine egne barn, men foreldrekursene representerer likevel en mulighet for å samle flere personer som bruker og/eller skal lære seg tegnspråk, og gir dem samlet sett tilgang til andre tegnspråklige.

Fritidsarrangementer

I Norge arrangerer Statped en årlig kultursamling for barn som får tilbud gjennom deres deltidsopphold for elever som ellers går i nærskolen. På Ål folkehøyskole arrangeres det også årlige vinteraktivitetsdager med døve og hørselshemmede barn som målgruppe, og sommerleir for både tegnspråklige barn og for barn av døve foreldre. I tillegg arrangerer flere av de nordiske ungdomsforbundene av døve egne sommerleire for døve barn og ungdommer, både på nasjonalt og nordisk nivå. Det er også noen ungdomsklubber og fritidstilbud for tegnspråklige (døve og hørselshemmede) ungdommer knyttet til døveforeningene i de største byene. Ål folkehøyskole i Norge og Castberggård kurscenter i Danmark arrangerer også kurs/familiehøyskole for tegnspråklige familier, og det er også sporadiske leirtilbud for barn av døve (koda) i både Norge og Sverige. I tillegg setter også de nasjonale tegnspråkteatrene (Teater Manu, Riksteatern Crea og Teater Totti) opp produksjoner rette mot barn og unge med ujevne mellomrom.

Oppdrag og metode

Situasjonen som er beskrevet innledningsvis med at tegnspråk betraktes som språkpolitisk ønskelig og verdifullt, samtidig som tegnspråklige opplæringsarenaer for barn og unge som har behov for, eller rett til å lære språket er kraftig redusert de siste tiårene, var grunnlaget for at Nordisk tegnspråknettverk (NTN) og Språkrådet i Norge ønsket å få en kartlegging av de gjenværende tegnspråkarenaene i Norden, og hvordan det stod til med barn og unges tilgang til disse arenaene. Etter avtale med NTN og Språkrådet ble det bestemt at dette skulle gjøres gjennom å se på hva forskningen sier om barn og unges tilgang til tegnspråk, her forstått som tilgang til *arenaer* og *kontekster* der tegnspråk brukes fritt og naturlig i samhandling med andre barn, unge og voksne. I forlengelsen av dette ble det også bestemt at prosjektet skulle se på hva litteraturen sier om hva som kjennetegner disse arenaene.

Litteratursøket

I samarbeid med prosjektleder Patrick Kermit og prosjektdeltakere Hilde Haualand og Johan Hjulstad, samt bibliotekar Ingjerd Legreid Ødemark, ble det utviklet et litteratursøk. Dette søket omfattet publisert forskning i Norden fra 2000-2019. Tidspunktet er valgt siden dette også sammenfaller med en periode med en rask nedgang i både antall døveskoler, og i antall elever på en del av de gjenværende døveskolene. Søket ble organisert etter PICO-prinsippet, med «barn og unge» som *Population*, «tegnpråk» som søkets *Interest* og de nordiske landene som *Context*. Fordi mye av forskningen om Norden publiseres internasjonalt inkluderte vi både de skandinaviske forskningsdatabasene Norart (nordiske artikler, database driftet av Nasjonalbiblioteket), Swepub, og Den danske forskningsdatabase, og internasjonale forskningsdatabaser som PsycInfo, Eric, Education source, Proquest dissertations and theses global, samt den tverrfaglige databasen

Academic search ultimate. I tillegg ble det gjort et søk i Google Scholar for å se om vi kunne fange opp andre relevante publikasjoner som ikke var oppført i de andre databasene. Søkeshistorikken finnes i sin helhet i vedlegg 1.

Avgrensning og utvelgelse av relevante tekster

Som forventet ble det et relativt lavt antall treff, noe som ofte skjer når et av søkeordene er «tegnspråk» (sign language). Etter fjerning av dubletter resulterte søket i 562 referanser. På grunn av det relativt lave antallet publikasjoner som skal vurderes, fant forskerteamet det overkommelig å lese alle titlene og utføre den første klassifiseringen manuelt. Dette arbeidet ble utført av Kermit (prosjektleder for gjennomgangsstudien). Basert på publikasjonenes titler en gjennomgang av sammendrag (abstracts) der det var tilgjengelig og en vurdering av publikasjonstyper, ble 409 referanser vurdert utenfor inkluderingskriteriene.

Av de resterende referansene var 153 inkludert i kategorien "potensielt innenfor inkluderingskriteriene." Disse referansene ble fordelt jevnt blant prosjektmedarbeiderne for endelig klassifisering. For noen av referansene var det tilstrekkelig med en grundig lesing av sammendragene og et raskt skumlesing av innholdet. For andre tekster, spesielt de uten tilgjengelig sammendrag, måtte hele teksten leses. Listen over 153 referanser ble også presentert for oppdragsgiver (det nordiske tegnspråknettverket). På dette tidspunktet inneholdt listen ingen referanser til studier fra Grønland og Færøyene og bare noen få islandske og finske referanser. Etter å ha vurdert listen, foreslo nettverket ytterligere 26 referanser, og disse ble gjennomgått på samme måte som nevnt ovenfor. Disse referansene ble likevel ikke inkludert i det endelige utvalget.

Av de 153 referansene (samt de 26 foreslåtte referansene fra NTN) som potensielt var innenfor inkluderingskriteriene, ble 13 referanser til slutt vurdert å faktisk være innenfor, og inkludert i litteraturstudien. Svært mange av de ikke inkluderte tekstene handlet om betydningen av tegnspråk for kognitiv utvikling, språkutvikling hos enkeltpersoner/barn eller var beskrivelser av tegnspråk som språkssystemer (lingvistikk), og diskuterte eller dokumenterte ikke spontan og naturlig bruk av tegnspråk i et språkmiljø. Publikasjoner direkte eller indirekte beskrev eller dokumenterte situasjoner der *samhandling* mellom flere mennesker skjer på tegnspråk, uavhengig av formålet med samhandlingen, ble inkludert. Litteratursøket og denne rapporten ser med andre ord ikke på tilgang til tegnspråk som sådan, siden dette er for u håndterlig, og neppe kan måles. Spørsmålet om «tilgang» er operasjonalisert til å se hva forskningen sier om forekomst av, og tilgang til *arenaer* der tegnspråk blir brukt mellom flere, uavhengig av formålet med samhandlingen. I det følgende vil vi sammenfatte hva de 13 endelig inkluderte referansene kan si om barn og unges tilgang til arenaer, steder og sammenhenger/kontekster hvor de har mulighet til å bruke tegnspråk spontant i samhandling med andre, uavhengig av egen og andres hørselsstatus i Norden. Dette kriteriet ekskluderer altså forskning som kun ser på f.eks. situasjoner der én tegnspråklig elev får opplæring på tegnspråk i en nærscole, og inkluderer bare situasjoner hvor tegnspråk tilegnes og brukes i *samhandling* med andre barn, unge og voksne.

Resultater

Overordnet beskrivelse av artiklene

De tretten inkluderte tekstene består av åtte fagfellevurderingsartikler, to rapporter, to kapitler i redigerte akademiske bøker og en doktorgradsavhandling. De fleste tekstene ble publisert etter 2010 og maksimalt antall publikasjoner fra samme år er tre (fra 2019). På grunn av det lave antallet inkluderte tekster er ikke den tidsmessige fordelingen statistisk signifikant. Likevel kan den tidsmessige fordelingen indikere at spørsmålet om tilgang til tegnspråk ikke var et spørsmål av stor interesse blant forskere i begynnelsen av det nye årtusenet, men har utviklet seg som et aktuelt forskningsspørsmål etter 2010. Dette *kan* ha sammenheng med den samtidige formelle statushevingen av tegnspråk, samtidig som mange døveskoler har blitt lagt ned det siste ti-året.

Den geografiske fordelingen av tekstene er dog verdt å kommentere. Av de 13 tekstene er syv skrevet om norske forhold, eller minst en av forfatterne er en norsk forsker, fire tekster kommer fra Sverige og to tekster er skrevet av finske forskere. Grønland, Færøyene og Island har relativt mindre befolkninger enn de andre nordiske landene, og dette kan forklare hvorfor de ikke er på listen. Danmark har imidlertid en befolkningsstørrelse som Finland og Norge, men er også det nordiske landet som har presset sterkest på en talebasert rehabilitering av barn som får CI, og har også blitt kritisert (UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2014; UN Committee on the Rights of the Child, 2017) for å ha unnlatt å sikre tilgang til tegnspråk, spesielt for døve barn og deres familier. Med den sterke vektleggingen av at døve barn skal gå i nærskolen og få opplæring i og på talt dansk, kan mangelen på forskning som ser på eller sier noe om barn og unges tilgang til tegnspråklige arenaer være et tegn på at mange av de tidligere tegnspråkarenaene i Danmark har forvitret.

Ser man til *metoden* forskerne har brukt i de tretten artiklene, er det fire artikler som ser på kvantitative aspekter ved tilgang til arenaer hvor tegnspråk brukes, fire tekster som ser på kvalitative aspekter. De fem siste tekstene viste seg ved nærmere gjennomlesing å ikke ha samme relevans som først antatt, noe vi vil komme tilbake til. I det følgende vil vi først redegjøre for innholdet i de åtte tekstene som direkte, eller indirekte sier noe om *arenaer* hvor tegnspråk brukes, og barn og unges tilgang til disse.

Kvantitative studier om tilgang til arenaer hvor tegnspråk brukes

Fire tekster er basert på studier som sier noe om tilgang til tegnspråk basert på kvantitative data fra ulike undersøkelser. Marjatta Takala m.fl. fulgte 81 finske familier med minst ett døvt barn i familien som deltok i ukentlig tegnspråkundervisning for foreldre i perioden 1995-1999 (Takala, Kuusela, & Takala, 2000). Studien dokumenterer et forsøk på å etablere tilgang til tegnspråk for døve barn og deres familier. Forfatterne peker på en rekke utfordringer og slår tvil om barna får ferdigheter i tegnspråk som er aldersekvivalent sammenliknet med hørende barns ferdigheter i et talt språk.

Foreldrene som deltok i studien sa også at de var usikre på om egne ferdigheter i tegnspråk, og om de kunne fungere som gode språkmodeller for barna sine. Samtidig er kursene viktige fordi de satte familien i kontakt med døvemiljøene i sine lokale kommuner, men opplever at tilgangen til tegnspråk blir vanskeligere når de ikke bor i nærheten av andre familier med døve barn. Studien viser også at arenaer for tegnspråk må etableres aktivt, og at disse arenaene ikke uten videre er tilgjengelige for f.eks. hørende foreldre til døve barn.

En annen kvantitativ studie er en norsk studie publisert av Knut Arnesen, den tidligere rektoren ved Skådalen døveskole i Oslo, og hans kollegaer (Arnesen et al., 2008). I denne studien presenteres en landsdekkende undersøkelse der foreldre, lærere og døve/hørselshemmede barn ble bedt om å gjøre vurderinger av temaer knyttet til barnas språkmiljø hjemme og på skolen. I studien fant de fant ut at alle de døve og hørselshemmede informantene fikk oppleve og brukte både norsk tegnspråk og norsk, så vel som blandingsformer som f.eks. norsk med tegn støtte. Studien viser at barna ikke bare kommuniserer på norsk tegnspråk, og at de svært ofte, også i døveskolene, kommuniserte med blandingsformer med tegn og tale. Forskerne fremhever spesielt hørende læreres lave ferdigheter i norsk tegnspråk som en medvirkende årsak til de ulike språk- og kommunikasjonsformene barna møtte, og brukte. Dermed spør forfatterne også om døveskolen noen gang var et sted hvor barna ble eksponert for tegnspråk i tilstrekkelig grad for at de skulle få morsmålsliknende ferdigheter i språket.

En tredje kvantitativ studie er Hendar (2012) sin studie av døve og hørselshemmede elevers studenters læringsutbytte sammenlignet med hørende elever. Her ble lærerne spurt om å vurdere i hvilken grad elever som fulgte den nasjonale læreplanen i norsk tegnspråk, fikk undervisning i det som kan karakteriseres som et tegnspråkmiljø. Hendars respondenter svarte at rundt halvparten av elevene som fulgte den nasjonale læreplanen for norsk tegnspråk, fikk undervisning hovedsakelig i et tegnspråkmiljø. Samme studie viste at bare 35 % av de døve og hørselshemmede elevene, som fikk spesialpedagogisk opplæring i kombinasjon med den nasjonale læreplanen for norsk tegnspråk i opplæringen, fikk dette i et tegnspråkmiljø. Resultatet antyder at opptil halvparten av døve og hørselshemmede elever i Norge 2012 enten gikk på en døveskole, eller i en gruppe med andre døve og hørselshemmede elever ved eller i en ordinær skole. Som nevnt over, er retten til undervisning i og på tegnspråk i Norge ikke begrenset til døveskolene, og retten til å bli undervist i tegnspråk gjelder også om eleven går på en nærskole uten andre tegnspråklige elever.

Den fjerde kvantitative undersøkelsen ble gjennomført av Holmström & Schönström (2017) blant svenske lærere i 2017. Denne undersøkelsen ser kun på svenske døve og hørselshemmede elever i ordinære skoler. Holmström og Schönström konkluderer med at døve og hørselshemmede elever har begrenset tilgang til tegnspråk, og i den grad de får tilgang til tegnspråk, er det i førskolen og i lavere trinn, først og fremst gjennom førskolelærere som ønsker å lære seg og bruke tegn til kommunikasjon i ulike former.

De fire studiene ovenfor viser at eksistensen av, og tilgangen til et tegnspråkmiljø (eller -arena) er begrenset, og gitt utviklingen med nedlegging av døveskolene de siste par ti-årene, er det grunn til å anta at disse arenaene nå er færre, mer spredt, og dermed også mindre tilgjengelige for

tegnspråklige barn. Videre viser de at miljøer der tegnspråk brukes, også kjennetegnes av et høyt innslag av personer med ingen eller lave ferdigheter i tegnspråk. Det siste viser at det er vanskelig å vurdere eller si så mye om hva en tegnspråkarena egentlig er, i alle fall når innslaget av ikke-tegnspråklige er så stort som studiene over indikerer.

Kvalitative studier om tilgang til arenaer hvor tegnspråk brukes

Fire andre tekster er basert på *kvalitative* empiriske studier ved tilgang til arenaer hvor tegnspråk brukes. Sammen viser de også at spørsmålet om tilgang til tegnspråk innebærer kvalitative vurderinger, som også er vanskelig å måle direkte.

Elina Tapio og Ritva Takkinen (2012) skriver hovedsakelig om psykososiale hindringer mot tilgang til tegnspråk, og har intervjuet døve elever i videregående opplæring. Disse uttrykkes blant annet gjennom opplevelser av negative holdninger til tegnspråk i fra medisinske miljøer. Elevene sliter ikke bare med å få tilgang til tegnspråk, men også å få anerkjennelse for at tegnspråk er *språk*. Elevene opplever både symbolsk og praktisk diskriminering. Et eksempel er at selv om tegnspråk og talespråk formelt sett kan sees på som likeverdige, må døve elever i videregående skole ofte velge mellom å ta utdannelsen de ønsker mest eller en utdanning i et tegnspråkmiljø.

To publikasjoner understreker viktigheten av å ha mer enn én tegnspråklig elev i en klasse eller på en skole, selv om de studerer ulike fag. Sigrid Berge m.fl. (Berge, Holm, Dons, & Ekeland, 2003) intervjuet døve elever på knutepunktskoler (videregående skoler med flere tegnspråklige elever i klasser med ellers hørende elever). Studien bekrefter resultater fra internasjonal forskning (Hjulstad, Haugen, Wik, Holkesvik, & Kermit, 2015) som argumenterer for at knutepunktskoler og å samle flere døve og hørselshemmede elever i samme klasserom kan bidra til å sikre døve elever tilgang til et tegnspråkmiljø med jevnaldrende. Johan Hjulstad (2017) har studert døve elever som har tegnspråktimer i et virtuelt klasserom. Han beskriver en rekke aspekter ved denne måten å undervise på, men resultatet som er mest interessant i sammenheng med denne anmeldelsen, er at døve studenter raskt begynte å bruke muligheten det virtuelle klasserommet tilbød for uformell samhandling utenom de lærerstyrte aktivitetene. Både Berge m.fl. og Hjulstads studier gir støtte til den ganske åpenbare antagelsen om at en sentral forutsetning for tilgang til tegnspråkarenaer, er at en gruppe jevnaldrende kan samles på en eller annen måte. Artikkelen som er skrevet av Rolf Piene Halvorsen m.fl. (2019) understreker dette ytterligere. De rapporterer sine observasjoner fra en ungdomsklubb for døve og hørselshemmede som ble invitert til å arrangere et kurs i tegnspråk for hørende jevnaldrende på den nærliggende ungdomsklubben. Ved siden av å understreke viktigheten av ungdomsklubben som en tegnspråkarena, er den også et sted for gjensidig anerkjennelse og interaksjon mellom tegnspråklige.

De kvalitative studiene bekrefter egentlig det helt åpenbare; skal en arena være tilgjengelig må den skapes, vedlikeholdes og opprettholdes. Arenaer der tegnspråk brukes er få og små, og trenger anerkjennelse og støtte, slik at de ikke kun blir et tilfluktssted for mennesker som sliter blant hørende, men blir reelt livskraftige og levende arenaer for kommunikasjon og interaksjon på tegnspråk. Studiene over viser også det samme som de kvantitative studiene indikerer; tegnspråk er sjelden

eller aldri det eneste språket som brukes i tegnspråklige arenaer. Tegnspråk brukes sammen med, eller ved siden av både skrift og tale, og deltakerne veksler mellom de ulike modalitetene.

Sammenliknende, historiske og politiske studier

De resterende fem tekstene består av to sammenlignende studier mellom et nordisk og ikke-nordisk land, en litteraturstudie med historisk fokus og to artikler som analyserer politiske dokumenter, dvs., lovgivningen i minst ett nordisk land. Disse tekstene ser dermed ikke på det som var utgangspunktet for litteratursøket – barn og unges *tilgang til arenaer hvor tegnspråk brukes i interaksjon blant barn, unge og voksne*. Selv om de siste to studiene er av høy kvalitet, behandler de ikke egentlig tilgang til tegnspråk som et praktisk og/eller empirisk forhold, men knytter argumentene til tegnspråklovgivningen i nordiske land. Denne argumentasjonen er i tråd med flere andre nordiske forskere (Kermit, Mjøen, & Holm, 2010; G Preisler, 2007; G. Preisler, Tvingstedt, & Ahlström, 2002) som har hevdet viktigheten av å sikre barns språklige rettigheter, og som har basert sin argumentasjon at siden tegnspråk er naturlige språk, må en del barn gis retten til å lære og kommunisere på tegnspråk. Selv om de teoretiske argumentene for tegnspråk er godt begrunnet og vitenskapelig forankret, belyser de ikke spørsmålet om hvordan barn og ungdom kan tilegne seg tegnspråk i praksis. Selv om de fem siste referansene (ovenfor) likevel ikke faller innenfor inkluderingskriteriene, er de likevel tatt med her for å vise at forskere har argumentert for betydningen av tegnspråk i de nordiske landene de siste tjue årene. Vår studie viser dog at svært få har sett på den faktiske tilgangen til arenaer hvor tegnspråk brukes for barn og unge, dvs. det praktiske aspektet ved tilegnelse av tegnspråk. Vi mangler med andre ord forskning som kan indikere det faktiske nivået på tilgang til tegnspråk for barn og ungdom i Norden, og de siste fem studiene kaster heller ikke lys over kvalitative, kvantitative eller praktiske aspekter ved slik tilgang.

Sammenfattende diskusjon

Fram til omkring 2000 kunne lærere, forskere og tegnspråklige fortsatt ta for gitt at barn og unge som brukte tegnspråk, kunne få tilgang til steder, skoler, arenaer og lokalsamfunn der de kunne bruke språket fritt med både jevnaldrende og voksne. En kombinasjon av økt vektlegging av opplæring i nærskolene og økende vektlegging av en talebasert opplæring (i kombinasjon med nye hørselsteknologier) er sannsynlige drivkrefter i nedbyggingen av de tradisjonelle døveskolene. I dag får de fleste tegnspråklige barn og unge undervisning i klasserom og skoler der de ofte er den eneste som har rett til å lære tegnspråk, og har til daglig kanskje tilgang til én voksen (lærer, assistent og/eller tolk), som kan (litt) tegnspråk, og de kan ha begrenset tilgang til jevnaldrende som også bruker tegnspråk og til tegnspråklige sosialiseringarenaer (Lyxell, 2014).

Litteraturgjennomgangen har bekreftet paradokset som ble beskrevet innledningsvis: På den ene siden er de nordiske tegnspråk offentlig anerkjent i lovgivningen, og har også vært det lenge sammenliknet med resten av verden. På den annen side ser det ut til at de praktiske aspektene av hva det vil si å sikre arenaer, steder og sammenhenger der kommunikasjon på tegnspråk skjer spontant og naturlig, er oversett av forskere så vel som beslutningstakere.

Vår gjennomgang indikerer også at mye av forskningen på bruk av tegnspråk blant barn og unge, betrakter tegnspråk som et middel til noe annet, for eksempel som et verktøy for inkludering eller for kognitiv og sosial utvikling. Dette er i og for seg viktige aspekter, men slike studier sier lite om hvor tegnspråk brukes (dvs. språkarenaer hvor tegnspråk brukes i seg selv og hvor barn kan sosialisere med andre gjennom tegnspråk) eller hvem barn og unge kan bruke tegnspråk sammen med, slik talespråklige barn bruker sine språk i lek med både jevnaldrende og sammen med voksne. Studiene som peker på betydningen av tegnspråk for f.eks. kognitiv utvikling sier heller ikke så mye om kvaliteten eller størrelsen på arenaene, eller hvilke ferdigheter de som deltar i disse arenaene har i tegnspråk.

Mangelen på dokumentasjon av og om arenaer der tegnspråk brukes er spesielt bekymringsfullt når døveskolene er lagt ned, og antall barn og unge som får opplæring i et tegnspråkmiljø har gått ned. Vi vet også lite om hvordan, når og hvor barn og unge bruker tegnspråk. Selv om lover og forskrifter kan indikere at barn og unge skal ha rett til eller mulighet til å lære tegnspråk, er lovgivningen lite spesifikk med hensyn til hva det er tegnspråklige barn og unge har rett til, eller tilgang til. Det er lite klart hva det egentlig vil si å ha «rett til utdanning i og på tegnspråk». Det er også et paradoks mellom den tilsynelatende klare viljen til å sikre tegnspråkliges rettigheter gjennom lovgivningen, ved siden av mangelen på tiltak for å sikre at arenaer der barn og unge kan bruke tegnspråk med hverandre får nok støtte.

Eksistensen av levedyktige tegnspråkarenaer ser med andre ord ut til å bli tatt for gitt av beslutningstakere. Gjennom direkte og indirekte lovgivning har barn i de flere nordiske land rett til opplæring i og på tegnspråk, samtidig som inkluderende opplæring gjerne forstås som en fysisk plassering av elever i lokale skoler, der tilpasningen skjer individuelt til hver elev (Kusters, De Meulder, Friedner, & Emery, 2015; Murray, De Meulder, & le Maire, 2018; Powers, 2002). Det siste betyr at retten til å lære og bruke tegnspråk bare gjelder hvert barn på individnivå. Siden alle språk (inkludert tegnspråk) er verktøy for kommunikasjon og samhandling med andre, må det også brukes med og blant andre mennesker for å bli tilegnet, utviklet og brukt. Derfor blir det feilslått å kun legge vekt på et barns individuelle rett til å lære tegnspråk uten å sikre arenaer der barnet kan lære og bruke tegnspråk i interaksjon med andre tegnspråklige. Uten tegnspråklige arenaer vil det bare være få, om noen, andre mennesker rundt barnet som kan utgjøre en arena for språksosialisering hvor barna kan tilegne seg og bruke tegnspråk til å kommunisere med andre mennesker. Hvis barnet i praksis er det eneste barnet som forventes å eller har rett til å lære tegnspråk der han/hun bor, er det vanskelig å se hvordan retten til å lære og bruke tegnspråk kan oppfylles.

Litteraturgjennomgangen har vist at få publikasjoner gjenspeiler eller diskuterer det faktum to- eller flerspråklig kompetanse i tegnspråk og et talt/skrevet språk, ikke bare kan sikres gjennom en rett til å bli undervist i disse språkene som skolefag. At retten til opplæring i og på tegnspråk også stort sett ser ut til å bli behandlet enten som et individuelt anliggende (Norge), eller avgrenses til opplæring i en spesialskole (som i Sverige), antyder også at tegnspråk fortsatt anses og behandles som et spesialpedagogisk virkemiddel i opplæringen. Den vedvarende koblingen mellom tegnspråk og spesialundervisning og/eller spesialpedagogiske støttesystemer, og organiseringen av opplæring i tegnspråk som et individuelt tiltak til hvert enkelt barn svekker videre perspektivet på tegnspråk som nasjonale språk som fortjener samme type beskyttelse og anerkjennelse som alle andre nasjonale språk.

Konklusjon

Den norske sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen skrev i 1992 en artikkel (Eriksen, 1992) om flerspråklige minoriteter verden over og pekte på kjennetegn ved deres kamp for å bevare språkene sine. En egenskap han peker på, er at kampen for et språk bare blir viktig når det er klart at språket er truet:

“As the value of air becomes evident only from the moment the air becomes seriously polluted, so does the significance of belonging to “a culture” – or a linguistic community – become an issue for reflection and political action only from the moment when the community seems threatened by imminent extinction.” (p. 317)

Muligheter for jevnlig sosial omgang med jevnaldrende på tegnspråk (eller det som er tilfellet for døve og hørselshemmede barn; sosialisering på et for dem fullt ut tilgjengelig språk) er ikke lenger en realitet for de fleste barn som skal få opplæring i og på tegnspråk. Dermed må man stille seg spørsmålet om hvordan nye generasjoner med tegnspråklige skal få tilgang til tegnspråklige arenaer? Dernest hvordan lovverket kan fremme og beskytte bruk av tegnspråk – og iverksettes på måter som sikrer viktige innlærings- og sosialiseringsarenaer for tegnspråk og tegnspråklige barn og unge? Språklige rettigheter er viktige, men den praktiske implementeringen av disse rettighetene må også sikre mulighet for overføring av tegnspråk både blant barn og unge og fra voksne til barn. Dette er særlig viktig siden de aller fleste fødes inn i familier der ingen av foreldrene kan tegnspråk før de får et barn som har rett til, eller behov for å lære tegnspråk. Retten til opplæring i og på tegnspråk sikrer ikke den praktiske og ressursmessige støtten et minoritetsspråk trenger for å overleve. Dette viser at dagens lovgivning knyttet til tegnspråk, eller praktiseringen av denne, ikke sikrer den grunnleggende menneskeretten til et språk. Den sterke koblingen mellom tegnspråk og spesialpedagogikk kan i seg selv være et hinder for forståelse av den grunnleggende betydningen gode språkmiljøer har for tilegnelse, læring og fullt utviklet bruk av et språk. For barn og unge som ikke uten videre har, eller noen gang vil få full tilgang til et talt språk som følge av nedsatt hørsel, er tilgangen til et tegnspråkmiljø ikke bare et spørsmål om å tilegne seg et enda et språk i tillegg til

norsk, men et spørsmål om å få full tilgang til minst ett språk, med alle dets ressurser, nyanser og kognitive og sosiale funksjoner. Denne litteraturgjennomgangen viser at ideen om "retten til å lære tegnspråk" ikke et enkelt spørsmål, og implementeringen av denne retten er mye mer kompleks enn gjeldende lovgivning og praksis i de nordiske land ser ut til å ta inn over seg.

Litteraturliste

- Arnesen, K., Enerstvedt, R. T., Engen, E. A., Engen, T., Hoie, G., & Vonen, A. M. (2008). The linguistic milieu of Norwegian children with hearing loss. *American Annals of the Deaf*, 153(1), 65-77.
doi:<http://dx.doi.org/10.1353/aad.0.0000>
- Berge, S., Holm, A., Dons, C., & Ekeland, J. (2003). *Undersøkelse av knutepunktskoler for hørselshemmede*: ntnuopen.ntnu.no.
- Christensen, F. (2012). *Kortlægning af de lands- og landsdelsdækkende specialundervisningstilbud 2007 – 2012*. Retrieved from Ministeriet for Børn og Undervisning
- De Meulder, M., Murray, J. J., & McKee, R. L. (Eds.). (2019). *The Legal Recognition of Sign Languages: Advocacy and Outcomes Around the World*. Bristol: Bristol: Channel View Publications.
- Eriksen, T. H. (1992). Linguistic Hegemony and Minority Resistance. *Journal of Peace Research*, 29(3), 313-332. doi:10.1177/0022343392029003007
- Halvorsen, R. P., Hansen, A. L., & Hydle, I. (2019). Performing Visual Empowerment: Norwegian Youth Culture, Languages, and Cross-Sense Communication. *Visual Anthropology*, 32(2), 145-173.
doi:10.1080/08949468.2019.1603035
- Haualand, H., & Holmström, I. (2019). When language recognition and language shaming go hand in hand – sign language ideologies in Sweden and Norway. *Deafness & Education International*, 21(2-3), 99-115. doi:10.1080/14643154.2018.1562636
- Hendar, O. (2012). *Elever med hørselshemming i skolen*: udir.no.
- Hjulstad, J. (2017). Identity negotiations in a visually oriented virtual classroom. In *Identity revisited and reimagined: Empirical and theoretical contributions on embodied communication across time and space* (pp. 241-269). Cham, Switzerland: Springer International Publishing; Switzerland.
- Hjulstad, J., Haugen, G. M. D., Wik, S. E., Holkesvik, A. H., & Kermit, P. S. (2015). *Kunnskapsoversikt over forskningsfunn om læring hos barn og unge med hørselshemming*. Retrieved from
- Holmström, I., & Schönström, K. (2017). Resources for deaf and hard-of-hearing students in mainstream schools in Sweden: A survey. *Deafness & Education International*, 19(1), 29-39.
doi:<http://dx.doi.org/10.1080/14643154.2017.1292670>
- Holten, S. M., & Lønning, H. R. (2011). Døves språkholdninger og norsk tegnspråk. *Norsk lingvistisk tidsskrift : NLT*, 29(1), 7.
- Kermit, P., Mjøen, O. M., & Holm, A. (2010). Å vokse opp med cochleaimplantat: Barns språklige samhandling med hørende jevnaldrende og voksne. *Sosiologisk tidsskrift*, 18(249-272).
- Kusters, A., De Meulder, M., Friedner, M., & Emery, S. (2015). *On "diversity" and "inclusion": exploring paradigms for achieving sign language peoples' rights*. Retrieved from Göttingen:
- Kvam, M. H. (2004). Sexual abuse of deaf children. A retrospective analysis of the prevalence and characteristics of childhood sexual abuse among deaf adults in Norway. *Child Abuse & Neglect*, 28(3), 241-251. doi:10.1016/j.chiabu.2003.09.017
- Lyxell, T. (2014). *Se språket: Barns tillgång till svenskt teckenspråk*. Retrieved from Stockholm: urn:nbn:se:sprakochfolkminnen:diva-591
- Lyxell, T. (2019). *Med blick på modersmålet – om språksituationen för hörande barn till döva och modersmålsundervisningen i svensk teckenspråk*. Retrieved from Stockholm: urn:nbn:se:sprakochfolkminnen:diva-1659

- Murray, J. J., De Meulder, M., & le Maire, D. (2018). An Education in Sign Language as a Human Right?: The Sensory Exception in the Legislative History and Ongoing Interpretation of Article 24 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. *Human Rights Quarterly*, 40(1), 37-60.
- Powers, S. (2002). From Concepts to Practice in Deaf Education: A United Kingdom Perspective on Inclusion. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 7(3), 230-243. doi:10.1093/deafed/7.3.230
- Preisler, G. (2007). *The psychosocial development of deaf children with cochlear implants*: Gaullaudet University Press, Washington, D.C.
- Preisler, G., Tvingstedt, A., & Ahlström, M. (2002). A psychosocial follow-up study of deaf preschool children using cochlear implants. *Child: Care, Health and Development*, 28(5), 403-418. doi:<http://dx.doi.org/10.1046/j.1365-2214.2002.00291.x>
- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2020). *Årsredovisning 2020*. Retrieved from Specialpedagogiska skolmyndigheten, : <https://webbutiken.spsm.se/arsredovisning-2020/>
- Statped. (2011). *Evaluering av tegnspråkoppleringen for foreldre «Se mitt språk»*. Retrieved from Oslo:
- Statped FoU. (2019). *Tegnspråkopplering i barnehage og grunnskole* Retrieved from <https://www.statped.no/fou/forskning/publikasjoner/forskningsrapporter/tegnsprakopplaring-i-barnehage-og-grunnskole/>
- Takala, M., Kuusela, J., & Takala, E.-P. (2000). "A good future for deaf children": A five-year sign language intervention project. *American Annals of the Deaf*, 145(4), 366-374. doi:<http://dx.doi.org/10.1353/aad.2012.0078>
- Tapio, E., & Takkinen, R. (2012). When one of your languages is not recognized as a language at all. *Dangerous Multilingualism*. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137283566_13
- UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2014). *Concluding observations on the initial report of Denmark: Committee on the Rights of Persons with Disabilities*. Retrieved from Geneva:
- UN Committee on the Rights of the Child. (2017). *Committee on the Rights of the Child: Concluding observations on the fifth periodic report of Denmark*. Retrieved from <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAghKb7yhsgIK9t mnWXdxuU%2FedXEEMqJrk8yrwetruHAHICuvk7Ilb6C66JpZees7wvtcoJhIEgwEf7VfhCW5afo%2B60Ay5phC4Cg9ZPD46%2F3NL1yVPgT3>

Vedlegg 1 Søkehistorikk